

**КЫРГЫЗСТАН АЙЫЛДАРЫНЫН СОЦИАЛДЫК АБАЛЫНЫН ӨЗГӨРҮШҮ-
УЧУРДУН ТАЛАБЫ**

Макалада азыркы баштан кечирип жаткан айрым кыйынчылыктар айрыкча айылдардын социалдык абалын, андагы адамдардын тагдырын, алардын муктаждыктарын, турмуш-тиричилик, кызыкчылык-маанайларын, рынок шартындагы мамилелерин, айтор айыл турмушунун айрым жактарын камтыган маселелер изилдөөгө алынат.

Негизги сөздөр: айыл, муктаждыктар, турмуш-тиричилик, айыл калкы.

**CHANGES IN THE SOCIAL POSITION OF THE VILLAGERS-TIME
REQUIREMENT**

Article in the current social situation, which is experiencing some difficulties, especially in villages, the fate of people, their needs, household, and interest-mood and relations in market conditions and other issues, including the study of certain aspects of life.

Key words: agriculture, needs, domestic and rural population.

Өлкөнүн социалдык экономикалык өнүгүшүнүн азыркы этабында калктын социалдык абалы маанилүү маселелерден болуп эсептелет. Анткени ар дайым көнүлдүн борборунда адам, анын тагдыры жана келечеги турат.

Бүгүнкү күндөгү рыноктук экономиканын жүрүшү терең турмуштук кайра өзгөртүп түзүүлөргө алып келүүдө. Өткөөл мезгилдеги мындай көрүнүш элдин турмушунун социалдык-экономикалык жактан туруксуздугуна, массалык жумушсуздуктун келип чыгышына, жакырчылыктын күч алышына, коомдун социалдык ажырымына ж.б.у.с. көрүнүштөргө алып келүүдө. Мына ушундай азыркы баштан кечирип жаткан кыйынчыктарды айрыкча айылдардын социалдык абалын, андагы адамдардын тагдырын, алардын муктаждыктарын, турмуш-тиричилик, кызыкчылык-маанайларын, рынок шартындагы мамилелерин, айтор айыл турмушунун бардык жактарын камтыган маселелерди изилдөө бүгүнкү күндүн мезгил талабы.

Айыл – бул элдин бүтүндөй турмуш образы, маданиятынын, салттарынын, үрп-адат жана рухий турмушунун булактары. Мына ушул факторлор айылга болгон олуттуу мамилени талап кылат. Белгилүү болгондой жана тарых далилдегендей болуп өткөн ар кандай революциялык бүлгүндөрдө да өзгөрүүнүн негизги оорчулугу, айылга түшөт. Кыргызстан айылдары да мындан сыртта калбайт.

Советтик экономиканын рыноктун нугуна ылайык өнүкпөгөндүгүнөн улам айрыкча айыл чарбасы анын эмгекчилери бир топ кыйынчылык-запкы тартып. айрыкча айыл рынокко өтүүдө анын бүтүндөй кыйынчылыгын өз баштарынан өткөрүп сезип келишүүдө.

Айыл калкы ар кандай улуттун генетикалык көрүнүшү болуп эсептелет. Айрыкча айыл туура эволюциялык өнүгүүгө жана туруктуулукка карата баарынан мурун умтулушат. Алар күчтүү мамлекеттүүлүктүн жана көз карандысыздыктын идеаларын бир топ терең жана кылдат сезип кабыл алышат. Анткени гендик маалыматтык деңгээлинде биздин ата-бабаларыбыздын үмүттөрү тилектери, сакталат жана жаралып өркүндөлөт. Бирок анын экономикалык да себептери бар. Экономиканын ички түзүлүшүн, алыскы жана жакынкы рынокту көңүл коюп үйрөнүү Кыргызстандын агро-өнөр жай тармагын тереңдетүү жөнүндө ойлонууга түртөт.

Айылга болгон өзгөчө мамиле демографиялык, миграциялык жана социалдык факторлордон да көрүнөт. Тарыхый жактан Кыргызстанда өзгөчө командалык экономика доорунда адамдардын айыл жерлеринде отурукташуусу рыноктук экономикалык позициясына караганда ошондой эле социалдык жана экологиялык боюнча да эске алганда ийгиликсиз болгон. Натыйжада көптөгөн айыл кыштактар үчүн экономикалык төмөндөө мүнөздүү болгон.

Айылдын көңүлү улам барган сайын эмгек байлыктарына жана өндүрүш ишмердигинин натыйжалуу уюштуруу маселелерине топтолууда. Бул дыйканды жердин чыныгы ээсине айлантууну талап кылат. Алдыда өз ара мамилелердин жаңы системасын иштеп чыгуу, адамдын ишмердигине, өз алдынча чарба жүргүзүүгө болгон умтулуусуна жол ачып берүү маселеси турат. Айыл чарбасы ар бир эмгекчини өзүнө тартып, чыгармачылык жигердүүлүктү көрсөтө ала турган аянтка айлантып, өндүрүштүн жогорку кирешелүү тармагына бет алышы керек. Айылдын такай артта калышы жөнү зарылдыгы баарынан мурда кийинки чейрек кылымдагы айыл чарбасынын эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуунун негизги маселеси болуп келет. Айыл чарбасын өнүктүрүү боюнча пландуу иш чараларды ишке ашыруу акыр түбү келип, айылдын эмгек байлыктарына жана аларды туура, максатка ылайык пайдаланууга көз каранды.

Айылдын эмгек байлыктарын пайдалануу маселеси жөн гана кыштак ичиндеги, тармак ичиндеги маселе эмес. Азыркы мезгилде жетишээрлик өлчөмдөгү кесиптик даярдыгы жок, бир типтеги борпоң адамдардын тобу менен иш жүргүзүүгө туура келет. Жетектөөчү адис айыл чарбасынын кызматкерлери бүгүнкү күндүн талабына жооп бере албайт. Бирок ошондой болсо да алардын ошол кесибинен кетпей иштеп калышы татаал маселелерден болуп калды.

Айылдын социалдык өнүгүшү жогорку жана атайын орто кесиптеги адистерди даярдоосуз, экономикалык жана айыл чарбалык билимдерди жайылтууну бир топ деңгээлде жакшыртуусуз, ошондой эле айыл кызматкерлери жаңы адистиктер менен кесиптерге ээ болмоюн алардын адистигин жогорулатуусуз мүмкүн эмес.

Өзгөчө эмгекти уюштурууну түп тамырынан бери өзгөртүү маселелери курч коюлууда. Тажрыйба көрсөткөндөй эмгек ишмердигинин айрым бир жогорку көрсөткүчтөрүнө карабай, алдынкы тажрыйба, негизинен алганда эмгекти уюштуруунун пайдаланылган түрлөрү өзүн актаган жок, илимий-техникалык жетишкендиктердин азыркы талаптарына жооп берген экономикалык дагы, социалдык дагы натыйжа берген жок.

Айыл чарбасына өтө эле зор өлчөмдөгүү капиталдык салымдардын жумшалганы да белгилүү бирок, натыйжа жок. Бүгүн баары келип эле адамга, анын натыйжалуу жана өндүрүмдүү иштөөнү каалашына же каалабастыгына такалаары айныгыс чындык болуп калды.

Эмгекти уюштуруунун маселелерин чечүүдө көңүлдү өндүрүштү уюштуруунун ар кандай түрлөрүн өркүндөтүүгө буруу керек. Агрардык саясаттагы чоң өзгөрүүлөр айыл чарбасынын продукциясын кайра иштетип чыгаруу менен жандуу айкалышкан. Айылдын эмгек байлыктары туура пайдаланылган, шаар менен байланыш натыйжалуу камсыз кылынган агрардык өнөр жай бирикмелеринин, комплекстеринин пайда болушуна алып келүүдө. Өндүрүш мамилелер чөйрөсүндө болгон өзгөрүүлөрдүн натыйжасында айыл чарбасындагы адамдардын ортосунда өз ара кызыкчылык менен эки тараптан жоопкерчиликке негизделген жаңы мамилелер түзүлмөйүнчө алдыга жылуу мүмкүн эмес.

Айыл өзүнүн экономикалык жана социалдык турмушун сөзсүз байыта турган өз алдынча фермердик- дыйкан чарбаларынын кайра жаралуусу менен да байланыштуу. Ошону менен бирге кооперативдик менчик өз мүмкүнчүлүктөрүн түгөткөн жок жана бир топ көрсөткүчтөрү боюнча эл чарба өнүгүшүнүн азыркы талаптарына туура келет. Ошондой эле айыл калкынын негизги мүдөөсүн канаатандырган жеке менчик мамилелеринин жогорулашы да айылдын келечек өнүгүшүндөгү маанилүү маселелерден. Ошондуктан жерге ээ болуу менен башкаруунун ар кандай түрлөрүн айкалыштыруу аркылуу жаңы мүмкүнчүлүктөргө жетүү бүгүнкү күндүн маанилүү милдеттеринен.

Айыл чарбасында эмгекти оңтойлуу пайдалануунун түрлөрүн жана ыкмаларын мүнөздөөдө бул тармактын өзгөчөлүгүн эске алуу керек. Маселенин баары мезгилге жараша болгон жумушчу күчүн коомго пайда келтирээрлик жол менен колдонууда турат. Жерди иштетүүнүн мезгилдүүлүгү аны айылдык көмөкчү чарбалар менен айкалыштыруу булардын келечеги үчүн табигый негиз түзүп берээрлиги жөнүндө өз учурунда К.Маркс да айткан.

Айылдын социалдык өнүгүшү үчүн улам барган сайын айыл чарба жана өнөр жай эмгегин айкалыштыруу маселесин чечүү чоң мааниге ээ болууда. Мунун мааниси айыл чарбасынын кызматкерлери айыл чарба жумуштарынан бош мезгилде өнөр жай өндүрүшүндө жана көмөкчү чарбаларда иштешинде турат.

Айылдагы социалдык өнүгүштүн маселелеринин чоң жана татаал бөлүгүн дыйкан турмушун жакшыртуу, айыл калкын маданий тейлөөнү жогорулатуу жана дыйкан психологиясын өзгөртүү да башкы маселелерден. Талдоо көргөзгөндөй, дыйкан турмушунун материалдык негизи жана дыйкан психологиясы көп жагынан жамаатташтыруу мезгилине чейинкидей эле кала берген. Дыйкандын күндөлүк турмушунда мезгилдин талабына ылайык өзгөрүү али жетишээрлик деңгээлде эмес. Турмуш-тиричилик талаптарын канааттандыруунун түрлөрү да азырынча өтө жай өзгөрүүдө.

Айылдык соода, коомдук тамактануу ишканаларынын иши олуттуу жакшыртууну талап кылат. Өзгөчө оор маселелер айылдагы маданият чөйрөсүндөгү абалдан улам да көрүнөт. Бүгүнкү күндө айыл адамдары рухий керектөөлөрүн канааттандырууда мындай мүмкүнчүлүктөн ажырап калгандай көрүнөт.

Саламаттык сактоонун көп маселелери да канааттандыруу деңгээлде эмес. Бул айыл адамдарынын келечек ден-соолуктарынын сакталышына да өз кедергисин тийгизбей койбойт.

Кыргызстанда айыл калкы жалпы элдин 65% түзөт. Айыл калкынын мындай ашыкча отурукташы кээ бир райондордогу жумушсуздуктун жогорулугун көрсөтүп, айылдык эмгек рыногун начарлатып, аларды өлкөнүн деңгээлинде эң төмөнкү чекке чейин арзандатат.

Булардын бардыгы айыл калкынын чоң-чоң шаарларга, областык, республикалык борборлорго массалык көчүп кетүүсүнө алып келүүдө. Калктуу пунктардагы адамдардын мындай көчүп - конуу процесси айылдардын келечек өнүгүүсүнө сөзсүз өз кедергисин тийгизбей койбойт. Кийинки кездерде мындай көрүнүш объективдүү процесске айланып бара жатат. Мындан келип чыккан маселе жергиликтүү бийликтегилерге көз карандысыз болгон чаржайыт мүнөзгө ээ. Бул процессти жөнгө салуу мезгил талабы болуп эсептелет.

Мына ушул жагдайлар айылды ар тараптан изилдөөгө негиз берет.

Айыл жериндеги калктын жашоо шартын жакшыртуу, турмуш-тиричилигин, маданий-жыргалчылыгын жогорулатуу, максатында социалдык-экономикалык реформаларды иш жүзүнө ашыруу белгиленүүдө. Анткени, калктын басымдуу көпчүлүгү айыл жеринде жашаган жерде, айыл калкынын турмуш абалын жакшыртмайынча, Кыргызстандын келечегин элестетүү кыйын.

Калкыбыздын жалпы санынын жарымынан көбү айыл жеринде жашаса, демек айыл калкынын турмуш деңгээлин жогорулатуу азыркы зарыл милдеттерден болуп саналат.

Коомдо экономикалык, саясий социалдык жаатында жүрүп жаткан процесстер өз ара тыгыз байланышкан. Өлкөнүн ар бир атуулунун келечеги мына ушул маанилүү чөйрөлөрдүн ал абалына жараша да болот. Андан да бүгүнкү күндө социалдык чөйрөнүн ролу эбегейсиз. Анткени ар дайым көңүлдүн борборунда адам, анын тагдыры жана келечеги турат.

Социалдык турмуштун баасы адамдын жашоо турмушунун сапаттык даражасы менен өлчөнө тургандыгы белгилүү. Демек республикадагы жүргүзүлүп жаткан реформалардын маңызы да адамдар үчүн алардын жакшы жашоосуна багытталууга тийиш.

Элдин жашоо деңгээли анын социалдык абалы боюнча аныкталат. Рынок мамилелерине өтүү элдин социалдык турмушуна өз таасирин тийгизип, бул тармактагы жаңы маселелерди пайда кылды. Адатта, экономиканы көтөрмөйүн жогорудагы маселелерди толук чечүүгө болбой тургандыгы да турмуштук реалдуулук. Ошол эле мезгилде

экономикалык реформанын илгерилеши топтолгон социалдык маселелердин чечилип барышына түздөн-түз көз каранды.

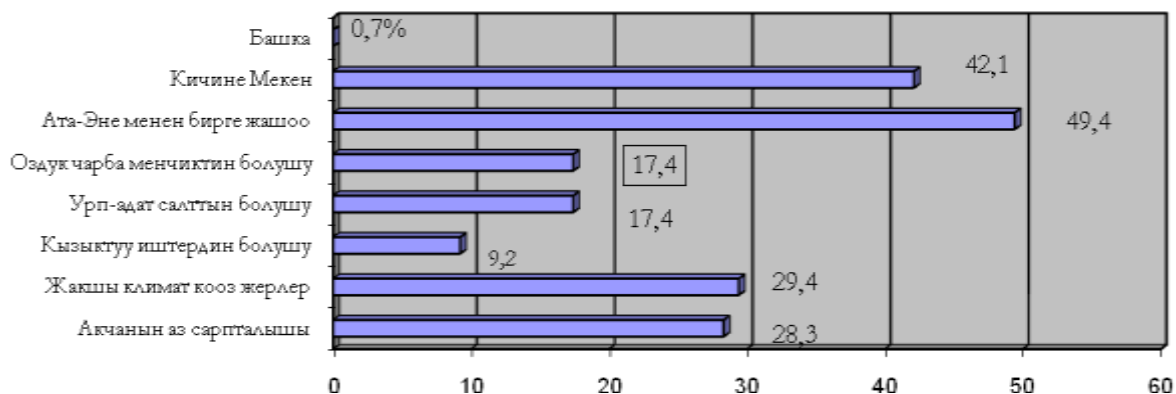
Азыркы кезде баштан кечирип жаткан кыйынчылыктарды, айрыкча айылдардын абалын андагы адамдардын тагдырын, алардын проблемаларын, турмуш абалын, тиричилик кызыкчылыктарын, рынок шартына адамдардын ыңгайлуу процессин айтор Кыргызстан айылдарынын бардык турмуштарын камтыган бүт иш чараларын изилдеп үйрөнүү күндүн башкы талабы.

Мына ушул милдеттерди иш жүзүнө ашырууда Кыргызстандын айылдарындагы жүргүзүлгөн эмпирикалык изилдөө көптөгөн урунттуу маселелерди аныктады.

Тандап алуу квоталык метод боюнча жүргүзүлүп, анын негизин республиканын бирдиктүү административдик-аймактык бөлүнүшү түздү. Квотанын параметри катары респонденттердин мүнөздөмөлөрүн жана белгилерин билдирген жынысы, жашы, улуту, билими, аткарган жумушу, үй-бүлөлүк абалы сыяктуу белгилери колдонулду. Респонденттерди тандоо квоталык аймактык тандоонун эрежелериндеги берилген тартип боюнча иш жүзүнө ашырылды. Изилдөөнүн натыйжасы көрсөткөндөй аймактагы айылдардын негизги тургундарын көбүнчө жергиликтүү көп жылдан бери жашаган адамдар түзөт. «Айылда канча мезгилден бери жашайсыз?» деген сурообузга респонденттердин 64,2% туулгандан бери айыл тургундары экендигин айтышса, 10 жылдан ашык мезгилден бери жашагандар - 24,7% түзөт. Ал эми жакынкы 5-10 жылдан бери айылды байыр алып жашоо тиричилигин айыл менен байланыштыргандар - 11,1 % түзүп, алардын негизги бөлүгү жаштарга таандык.

Ата-бабаларыбыз, алардын өткөн урпактары да жүрөгүм менин тоолордо деп жашап келишкен жана жашап жатышат. Ал эми бүгүн биз алардын улантуучу урпактары жергебиздин асман мелжиген тоолорун ыйык тутуп, алардын улуулугуна, сулуулугуна, керемет кооздугуна сыймыктанабыз. Тоолордун арасынан агып жаткан, акактай таза сууларын, дарыяларын, көлдөрүн, арашан мөлтүр булактарын, кооз токойлорун, кен байлыктарын дегеле табигый жаратылышын даңазалап мактап келебиз. Ошентип, айылдын өзүнө тарткан керемет сырлары менен бирге өзүнчө жашоо образына ээ өзгөчөлүктөрү да бар. Андыктан «Айылда жашаган эмнеси менен жагат?» - деген сурообузга респонденттердин басымдуу көпчүлүгү 49,4% өз алдынча үй-жайдын, мал чарбанын болушу айылдык жашоонун негизги өзөгүн түзөт десе, 42,1% айылда тууган-урук, ата-эне, эл - жер менен чогуу жашоо айылдын мүнөздүү өзгөчөлүгүн көрсөтөт деп эсептешет. Айылдык жашоонун дагы бир өзгөчөлүгү акча керектөөнүн аз сарпталышы, тоонун салкын абасы, мөлтүр булак суулары, жагымдуу жакшы климаты менен айырмаланган айылдык жашоонун өзгөчө касиети бар экендиги менен 29,4% жашоочулар сыймыктанышат.

Айылда жашаган эмнеси менен жагат?

Кылымдан кылымга ата-бабадан келе жаткан урп-адат, каада-салттын сакталышы айылдагы уюткулуу журттун биримдик идеясын өнүктүрүп, ошондон улам айыл менин кичинекей - Мекеним деп патриоттук сезимдер менен өзгөчөлөнгөн - 17,4% сурамжылангандардын маанайлары бийик.

Турмуш деңгээлин үзгүлтүксүз иликтөө зарыл, анткени кыргыз айылында көп жылдардан бери топтолгон социалдык, экономикалык, рухий – маданияттык маселелердин түпкү себептерин ачып көрсөтүү, андап билүү аларды четтетүүнүн ыкмаларын иштеп чыгуу эң башкы максаттардан.

Рынок шартында Кыргызстандагы социалдык өзгөрүүлөрдүн тез темпте өнүгүшү алардын чарбанын жаңы түрлөрү менен аракеттенгендигинен да көрүнөт. Изилдөөнүн натыйжасы көрсөткөндөй бүгүнкү күндөгү мамлекеттик менчиктин үстөмдүгүнүн жок болушу (разгосударствление) анын натыйжасында чарба жүргүзүүнүн ар түрдүү формадагы аракеттери иш жүзүнө ашырылып жатат. Ошондуктан эркин экономикалык чарба жүргүзүүнүн келечектеги ыңгайлуу формасы катары «Сиз айылдагы чарбанын кайсы түрүн ишенимдүү деп эсептейсиз?» деген суроого респонденттердин басымдуу көпчүлүгү 45,8% жеке менчик чарбанын келечегине ишенишет. Эгерде аларды жашы боюнча караганда негизинен чарбанын бул түрүнө 31-40 жаштагылар 59,4% ишенимдүү карашат. Чарба жүргүзүүнүн ишенимдүү формасы катары үй-бүлөлүк аренданы эсептегендер – 19,9% түзүп, анын ичинен мындай жолду келечтүү деп 51-60 жаштагылардын 23,5% эсептешет. Ошондой эле бүгүнкү күндөгү айыл жериндеги абал фермердик чарбанын активдүү уюшулуп, келечектүү иштешинен да көз каранды деп эсептешет (14,3%) респонденттер.

Таблица 1

Айылдагы чарбанын кайсы түрүн ишенимдүү деп эсептейсиз сурамжылангандарга карата % менен

	Чарбанын түрү	Көрсөткүчү % менен
1.	Кооператив	5,8
2.	Үй-бүлөлүк аренда	19,9
3.	Жеке менчик	45,8
4.	Айыл чарба продукциясын кайра иштетүүчү чакан фирма	8,7
5.	Айыл чарба Акционердик коому	2,2
6.	Фермердик чарба	14,3

7.	Башка түрү	3,4
	Бардыгы	100

Жогорудагыдай турмуштук жагдайлардын өйдө-ылдый өзгөрүшү өздөрүнүн объективдүү да субъективдүү да себептерине эгедер. Андыктан турмуш абалынын начарлашы, оорлошу эң биринчиден көптөгөн мамлекеттик ишкана, мекемелердин жоюлушунун натыйжасында коомдун көйгөйлүү көрүнүштөрүнө алып келген элдин иш менен камсыз болбой калышы жумушсуздуктун пайда болушуна түрткү болууда.

Кыргыз айылдарындагы чоң проблемалардын бири катары жумушсуздуктун күч алып бара жатышы да көйгөйлүү маселелерден.

Изилдөөдөгү «Азыркы турмушубуздагы кыйынчылыктын негизги себепин эмнеден көрөсүз?» деген суроого респонденттердин жарымынан көбү 54,7 % жумушсуздуктун көбөйүшү деп жооп беришти. Кыргыз айылдарындагы жумушсуздуктун көбөйүшү жалпы социалдык –экономикалык өнүгүүдөгү терс факторлордун маанилүүсү болуп саналат. Анткени айыл жериндеги жумушсуздуктун күч алышы социалдык катмардык жакырланууга алып келет. Демек мындай маселени айыл жеринде тез жолго салбаса анда ал келечектеги социалдык чыңалууга алып келет деп жогорку билимдүү респонденттердин 59,3% эсептешет. Таблицадан көрүнүп тургандай азыркы шарттагы кыйынчылык жер-жерлердеги өз алдынча башкаруунун бүгүнкү талапка жооп бербегендигинен да (31,7%) көрүнөт. Ал эми рынок шартындагы баанын өсүшү, инфляциянын жогорулашы да айыл турмушунун кыйынчылыктарынын бирден бир себеби (31,0%). Мурдагы бекем байланышта иштеп жаткан экономикалык системанын бузулушу, ошондой эле азыркы экономикалык байланыштардын жолго салынбашы да айыл кыйынчылыктарынын негизги себептеринен.

Таблица 2

Азыркы турмушубуздагы кыйынчылыктардын негизги себептери
сурамжылангандарга карата % менен

№	Кыйынчылыктын негизги себептери	Көрсөткүчү % менен
11.	Коррупция, мафия	23,5
22.	Мурдагы экономикалык байланыштардын узулушу	29,8
33.	Баанын өсүшү, инфляция	31,0
44.	Мамлекеттик башкаруудагы катчылыктар	31,7
55.	Улуттук салттардын бузулушу	6,5
66.	Тиешелүү адистердин жетишпестиги	14,8
77.	Жумушсуздуктун көбөйүшү	54,7
88.	Башка себептер	2,4

Демек өткөөл мезгилдеги мындай көрүнүштөрдүн айыл жашоочуларынын абалына өз таасирин тийгизип жатышы айныгыс чындык.

Ошентип бүгүнкү күндөгү турмуштук ар кандай жагдайлардан улам пайда болгон көйгөйлүү көрүнүштөргө көңүл буруп, топтолгон проблемаларды чечүү аркылуу эртеңки күнгө болгон үмүт тилектеринин орундалышы келечекке карай ишенимдүү жашоо очогунун улана беришине түрткү болот.

Адабияттар:

1. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Никто никогда не меняется?
2. Каламбекова Б. Аграрное перенаселение в Кыргызстане. Анкара. 2004.
3. Кыргызстан цифраларда. Статистикалык жыйнак. Бишкек.2013.

- а. Соц.исследования. 1997. №1
 4. Социальные тенденции Кыргызской Республики. Выпуск №8 Б. 2012.
 5. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 1996.
-